

**«MUSIQA O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH JARAYONIDA DIRIJORLIK
FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI YOSHLAR HAYOTIDA MA'NAVIYATNING
TUTGAN O'RN»**

*Azamat Rajabov - Buxoro davlat universiteti
"Musika ta'limi" kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotasiya. Ushbu maqolada musiqa o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida dirijorlik fanining maqsad va vazifalari yoshlar hayotida ma'naviyatning tutgan o'rnini ifodalangan. Bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini dirijorlik faoliyatiga tayyorlashda dirijorlik sinfiga amalga oshiriladigan o'quv mashg'ulotlari jarayoni bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarining kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan barcha musiqiy, nazariy bilimlarni o'zlashtirish va amalda qo'llash maqsad vazifalarini amaliyotga tadbiiq etish imkonlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Dirijor, xor, vokal, standart, diksiya, intonatsiya, registr, tassetura, kuy, mimika.

Musiqa o'qituvchisini tayyorlash o'ziga murakkab va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Umumta'lim maktablari uchun musiqa o'qituvchilari tayyorlashga ixtisoslashgan pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi "musiqiy ta'lim" yo'nalishida bo'lg'usi mutaxassislarini nazariy va amaliy bilimlari, ko'nikma va malakalarini hamda kasbiy layoqatlarini Davlat Ta'lim Standartida belgilangan talablar darajasida shakllantirish bu yerga o'qishga qabul qilinayotgan talabalarni boshlang'ich musiqa ta'limi bo'yicha ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lishlarini taqozo etadi. Chunki, bu sohada mutaxassislikka ega bo'lish uchun birgina musiqa san'atining nazariy va amaliy ijrochilik bilan bog'liq bir necha fan sohalaridan zaruriy bilim va malakalarga ega bo'lish talab qilinadi. Bunday fanlar tizimida musiqa nazariyasi, tarix, garmoniya, musiqa asarlari tahlili, xor va xorshunoslik asoslari vokal ijrochiligi, asosiy cholg'u asbobi, cholg'u ansambli kabilar asosiy mutaxassislik fanlari hisoblanadi. Musiqa ma'lumotlarini olib borish jarayonida ushbu fanlar bo'yicha bilim va malakalar asosiy rol o'ynaydi. Mazkur fanlar qatorida "dirijorlik" fani o'ziga xos alohida mavqega ega bo'lib, u musiqa o'qituvchisining musiqa ma'lumotlarini uyushtirish va olib borishda o'qituvchi faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi sifatida xizmat qiladi. Chunki, maktab musiqa darslari o'zining tashkiliy tuzilishi xususiyatiga ko'ra bir necha faoliyatlar negizida olib boriladi va bu faoliyatlar ichida jamoa bo'lib qo'shiq kuylash (xor bo'lib kuylash) yetakchi o'rinni va dersning eng ko'p qismini egallaydi. Jamoaviy ijroni sifat va samaradorlik kasb etishida musiqa o'qituvchisi (ayni paytda xor dirijori)ning "dirijorlik" bo'yicha kasbiy tayyorgarligi, bilim va mahorati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Dirijorlik boshqaruvi orqali butun bir sinfjamoasi yaxlit bir organizmga birlashtiriladi, ijroni bir butunligi, badiiy yaxlitligi va emotsional ta'sirchanligi ta'minlanadi.

Bu esa har bir o'qituvchidan dirijorlik san'ati bo'yicha zarur bilim va malakaviy tayyorgarlikka ega bo'lishni talab qiladi.

Dirijorlik nisbatan qiyinroq shakllangan san'at sifatida har qanday jamoaviy ijroni boshqarish vazifasini bajarish nuqtai nazaridan ustunlik kasb etadi. U o'zining paydo bo'lishidan ko'p qirraligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ham bu san'at musiqiy ta'lim muassasalarida alohida va mustaqil fan sifatida o'rganiladi. Ta'kidlab o'tganimizdek, u boshqa san'at turlariga nisbatan farqli ravishda ijrochilikni boshqaruvchilik xususiyati bilan alohida mavdeni egallaydi.

Dirijor – asar musiqasini ijodiy rivojlantiruvchi, uning ruhi bilan yashovchi va musiqiy obrazni gavdalantiruvchi mashaqqatli, sabr-bardosh talab qiluvchi, mas'uliyatli kasbdur. Bir qaraganda unchalik murakkab emasdek, oson ko'rinadigan dirijorlik san'atning naqadar murakkab ekanligini hamma ham tushunib yetavermaydi. Dirijorlikka tayyorlash va uning eng muhim qonun-qoidalari harakatlar (qo'l, gavda, bosh), imo-ishoralar (mimika) shuningdek dirijorlik texnikasini egallash aktyor yoki xor ijrosini nafaqat boshqarishni, balki, uning o'ziga xos sir asrorlarini ham bilish, asar g'oyaviy-badiiy mazmunini chuququr his etish, o'z talaffuzida uni yaratib, amalda uni gavdalantirishga erishishga intiluvchi harakat, hissiyot va badiiy talqinni mujassamlashtiruvchi xususiyatlarni ifoda etadi.

Musiqa o'qituvchilarini dirijorlik faoliyatiga tayyorlash, albatta professional mustqil kasbiylik talablaridan farq qiladi. Bunga yuqorida aytganimizdek o'qituvchilik kasbini va musiqa darslarini mazmun va mohiyati nuqtai nazaridan o'rinli bo'ladi. Ya'ni, musiqa o'qituvchisi professional dirijor sifatida emas – musiqa darslarida xor ijrosini boshqarish layoqatiga ega bo'lgan dirijor sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi-dirijor birinchi navbatda bolalar xor jamoalarini tuzilish xususiyatlari, tarkibi, jinsi, ko'rinishi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan birga ularning ovoz imkoniyatlarini nazariy va amaliy, metodik asoslarini yaxshi bilishi kerak bo'ladi. Chunki, umumta'lim maktablarida har bir sinf alohida uyushgan bir

xor jamoasi sanaladi. Bu jamoalarning xor rahbarlari va dirijori esa bevosita musiqa o'qituvchisining o'zidir.

Xor rahbarining (dirijorning) kuylovchi xor jamoasi bilan o'zaro muloqotida (xor asarlarini o'rganish, kuylash, vokal-xor mashqlari jarayonida) uning dirijorlik boshqaruvi asosiy vosita bo'lib, xor ijrosini g'oyaviy-badiiy mazmunli chiqishi, muallif fikrlarini badiiy bo'yoqlarda aks ettirishda dirijorning aniq ko'rsatmalari va obrazli xarakterlari yetakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Tajribali dirijor – pedagoglarning va professional xor dirijorlarining pedagogik va ijrochilik ish faoliyatini bevosita kuzatish, shuningdek, dirijorlik san'atiga oid o'quv, metodik adabiyotlarni o'rganish, o'z kasbiy nuqtai nazaridan dirijorlik faniga ijodiy munosabat, mashg'ulotlar jarayonida o'z-o'zini nazorat va tahlil qilib borish bo'lg'usi mutaxassislariga katta foyda keltiradi.

Pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi “musiqiy ta'lim” yo'nalishining o'quv rejasida ushbu fanni to'rt yil davomida o'qitilishi ko'zda tutilgan. Dirijorlik fanining namunaviy dasturida ushbu fanning o'qitilishining maqsad va vazifalari quyidagicha ifoda etilgan:

- Dirijorlik kursining asosiy maqsadi bo'lg'usi musiqa oqituvchilari – talabalarga dirijorlik sirlarini o'rgatish jarayonida ularni jamoaviy ijrochilikni boshqarishga tayyorlash bilan birga, ularga ma'naviy, mafkuraviy tarbiya berish, g'oyaviy, badiiy-estetik tarbiyalash, ularning badiiy ijrochilik mahoratini (xor, vokal ijrochiligi bo'yicha) o'stirish asosiy va eng zarur dirijorlik o'quvi va ko'nikmalarini shakllantirish, o'zbek, qardosh, chet el kompozitorlari tomonidan yaratilgan eng yaxshi xor asarlari, shuningdek xor ijrosiga moslashtirilgan, qayta ishlangan xalq qo'shiqlari bilan yaqindan tanishtirib borish, turli janr, xarakter, mavzu va turli tarkib, tipdagi xorlar uchun mo'ljallangan asarlarni professional darajada tahlil qila olish va ularga dirijorlik qila olish malakalarini rivojlantirishdan iborat.

Dirijorlik kursi fan sifatida o'quv mashg'ulotlari jarayonida quyidagi vazifalarni amalga oshirish bo'yicha tizimli o'quv ishlarini amalga oshirishni nazarda tutadi:

- Talabalarda milliy musiqamizga hurmat, muhabbat, uni organishga qiziqishni, shu orqali ularga milliy ong, milliy g'oya, milliy mafkurani shakllantirish, ularni Davlat Ta'lim Standarti talablariga javob bera oladigan yuqori malakali mutaxassislar qilib yetishtirish;
- Talabalarni bo'lg'usi musiqa o'qituvchi, xor rahbari va dirijori sifatida badiiy didini rivojlantirish, xor asarlarining badiiy qimmatini va ularning ijrosini boshqarish, baholay olishga o'rgatish;
- Dirijorlikning eng asosiy ko'rsatmalari, ishoralari, harakatlar turlari, dirijorlik texnikasining sirlarini yoritish, asarlarga dirijorlik (mustaqil) qila olish malakalarini hosil qilsih;
- Musiqa pedagogikasining tizimlilik, izchillik, ilmiylik, davomiylik, oddiydan murakkabga o'tish, individual yondashish, guruh va jamoa bilan muloqot o'rnatish kabi didaktik tamoyillarga amal qilishni o'rgatish;
- Badiiy ijodni mukammal variantini oldindan eshita bilish va unga erishish ustida rejali ish olib bora olishga o'rgatish;

Dirijorlik sinfidagi mashg'ulotlar tizimida fan bo'yicha talabalar bilimi va ko'nikmalariga qo'yilgan talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi;

- Dirijorlik sxemalari, harakatlari, ijroni boshqarishning yordamchi unsurlari bo'yicha puxta bilim va malakalarga ega bo'lish va uni amaliyotda qo'llay olish uchun eng avvalo quyidagi eng zarur jihatlarni yaxshi o'zlashtirish lozim;
- Dirijorlik apparatining to'g'ri qo'yilishi va harakatlarni aniq va tushunarli bo'lishiga erishish;
- Yaxshi rivojlangan qo'shiqchilik qobiliyati va uquvga ega bo'lish, ashulachilik nafasi, ovoz tayanchini yaxshi his eta olish, “auf takt”, “ijroni boshlash”, “ijroni davom ettirish”, “ijroni tugatish” kabi dirijorlikning bosh elementlarini puxta o'zlashtirishga erishish;
- Dirijorlik harakatlarining ifodali va ta'sirchan bo'lishi, panja va barmoqlarning mayin, egiluvchan (plastik) va nafis harakatlanishiga erishish;
- Turli dinamik belgilar va asar partiturasida uchraydigan belgilarni, ovoz harakatchanligi (lichato, non lichato, stakkato, farleato) va boshqa tepip o'zgarishlarini aniq ko'rsatib bera olish;
- Jo'rsiz (a'kapella) asarlarni va jo'rli asarlarni xor partiyalariga bo'lib o'rgata olish va ular ijrosini tahlil qilib, badiiy yetuk ijroga erishish;
- Xorning turlari, maktab xor jamoalari – kichik, o'rta, katta yoshdagi bolalar xorlari, aralash xor ovoqli xor va ularning imkoniyatlarini, xususan, bolalar xorini tashkil qilish yo'llarini, bolalar ovoz diapazonlarini, ularning psixologik, fiziologik xususiyatlarini yaxshi bilgan bo'lishi va shunga ko'ra xor uchun repertuar tanlay bilishi lozim;
- Qo'shiqchilik nafasi, badiiy ijroning ifodaviy vositalari – diksiya, intonatsiya, registr, tesseturalarni aniq bilishi, asarlarni xor imkoniyatlariga ko'ra transpozitsiya qila olish malakalariga ega bo'lishi lozim;

Dirijorlik fani musiqa nazariyasi va amaliyotiga bog'liq fanlar, chunonchi vokal ijrochiligi (xorda kuylash vokal kuylashga asoslanadi), cholg'u ijrochiligiga (fortepiano), musiqaning nazariy asoslari, musiqa asarlari tahlili, musiqa tarixi, musiqa oqitish metodikasi, xor va xorshunoslik asoslari kabi fanlar bilan uzviy

bog'liqligi tufayli ushbu fanlarga tegishli bilimlar bilan uyg'un holda dirijorlik mashg'ulotlarida talabanning ushbu fanlar bo'yicha bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalariga tayaniladi. O'z navbatida talabanning ta'kidlab o'tilgan fanlar bo'yicha bilimlari amaliy faoliyatda mustahkamlanib, takomillashib borishiga ahamiyat beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dirijorlik. Fan dasturi. T.; OvaO'MTV, 2008.
2. Dirijorlik. O'quv-uslubiy majmua. SamDU, 2011.
3. Ro'ziyev Sh. Xorshunoslik. T.; O'qituvchi. 1987.
4. N.Sharafiyeva. Xorshunoslik. T.; O'qituvchi. 1988.
5. Kushayev A. Estetik tarbiya asoslari. T.; O'qituvchi.1987.
6. G.Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi. TDPU. 2000.
7. D.Soipova. Musiqiy va musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. T.; 2005.